Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

DOI:10.17951/we.2017.3.2.137. | Wschód Europy • Восток Европы • East of Europe vol 3, 2 / 2017

Oleksandr Kashynskyi
Uniwersytet Narodowy Akademia Ostrogska, Ukraina

Wzrost populizmu w Europie Środkowej i Wschodniej: analiza czynników społeczno-ekonomicznych

Zjawisko populizmu politycznego wiąże się ze wzrostem poparcia dla partii populistycznych w krajach Europy Zachodniej. Ważnym i nowym obszarem dla badań nad populizmem są kraje Europy Środkowo-Wschodniej, w których warunki powstania tego zjawiska są odmienne. Badaniu czynników prowadzących do populizmu towarzyszą dyskusje wokół definicji samego pojęcia „populizm" oraz metodologii badań. Czynniki jego powstania zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i Europy Środkowo-Wschodniej są analizowane na podstawie opisu odrębnych przypadków populizmu albo jako zjawiska, albo jako programowej retoryki partii danego kraju. Jednak kompleksowego wyjaśnienia czynników populizmu w tych badaniach nie przedstawiono. Jedynie częściowo udało się tego dokonać, jeśli chodzi o badania nad populizmem w krajach Europy Zachodniej.

Europę Środkowo-Wschodnią od innych państw Europy odróżnia to, że kraje tego regionu są postkomunistyczne. Czynniki powstania populizmu są w tym regionie odmienne niż w Europie Zachodniej. Przedmiotem mojej analizy są kraje: Polska, Rumunia i Ukraina. Wybór tego zestawienia jest określony różnymi czynnikami historycznymi i podejściem do transformacji państwowej. Jednocześnie kraje te reprezentują region Europy Środkowo-Wschodniej jako całości, ponieważ Ukraina jest typowym krajem postsowieckim, Polska przykładem kraju postkomunistycznego, w którym za czasów Związku Radzieckiego istniały pewne szczątkowe instytucje demokratyczne i gospodarka rynkowa, Rumunia zaś jest reprezentantem kraju postkomunistycznego o systemie zbliżonym do sowieckiego.

Rodzi się pytanie, jakie są czynniki wspólne, a jakie odrębne w procesie powstania populizmu politycznego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej? Czy istnieją też oddzielne modele populizmu dla każdego z krajów?

Badaniem populizmu politycznego zajmowali się Ghita Ionescu i Ernest Gellner, którzy starali się uogólnić pojęcie „populizm" i rozpatrywać je jako zjawisko[1]. Anali-

[1] G. Ionescu, *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, Weidenfeld & Nicolson, London 1969.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

zą różnych przypadków populizmu zajmowała się również Margaret Kenowan, która dokonała jego typologizacji[2]. Jednocześnie tacy badacze, jak Jewes Meni i Jewes Sarel, zdefiniowali konkretne cechy populizmu jako oddzielne zjawisko[3]. Najbardziej precyzyjnie pojęcie to scharakteryzował belgijski naukowiec Kass Madd, który określił je jako społeczną konstrukcję polegającą na rozdzieleniu społeczeństwa na dwie grupy: „skorumpowaną elitę władzy" i „prosty naród"[4]. Właśnie ta interpretacja dała początek teorii populizmu, którą zaproponowali Daron Asemoglu, Konstantin Sonin i Georgij Jegorow. W swojej pracy naukowcy wykazali, że podstawą powstania populizmu są społeczno-ekonomiczne uwarunkowania kryzysu.

Celem artykułu jest wyjaśnienie głównych czynników społeczno-ekonomicznych populizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Omówienie przyczyn populizmu pojawia się szczególnie w pracach naukowców, którzy badają poszczególne przypadki populizmu w oddzielnych krajach. Dyskusje toczą się wokół kwestii poparcia dla populistycznych partii prawicowych w Europie Zachodniej. Ważne badania koncentrują się na wyjaśnieniu warunków, w jakich partie populistyczne zdobywają poparcie. Badacze z Europy Środkowej i Wschodniej zjawisko to również rozpatrują w kategorii poszczególnych krajów, analizując sytuację w danych krajach i wskazując przyczyny populizmu. Spróbuję wyjaśnić pochodzenie tego pojęcia opartego na wizji teoretycznej. Nie odrzucam przy tym badań indywidualnych przypadków populizmu, również tego, jakie czynniki wpływają na poparcie partii populistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej. Postaram się jednak odpowiedzieć na pytanie, co sprawia, że ludzie regularnie głosują na partie populistyczne w niektórych krajach.

Baza teoretyczna populizmu

W dalszej części artykułu zaprezentuję teorię populizmu według K. Sonina, D. Asemohlu i G. Jegorowa. Skłonił ich do tego fakt, że populizm jest charakterystyczny dla tych krajów, ponieważ w społeczeństwach Ameryki Łacińskiej istnieje specjalny mechanizm komunikacji między obywatelami i charyzmatycznymi liderami krajów. Faktem jest, że populiści próbują wyjść naprzeciw oczekiwaniom z „prostego narodu", któremu sprzeciwiają się „elity polityczne". Protest, który tworzy się przeciw „elitom", opiera się na ponownym podziale dóbr w społeczeństwie. W tej sytuacji populizm ma podstawy ekonomiczne[5]. Według naukowców R. Dorhbusha i S. Edwardsa, populiści zawsze starają się poradzić sobie z nierównością dochodów przez rozbudowaną politykę socjalną, popieraną przez obywateli, niemniej jednak w dalszej perspektywie może

[2] M. Canovan, *Populism*, New York 1981.

[3] Y. Mény, *Democracies and the Populist Challenge*, http://www.palgrave.com/page/detail/democracies-and-the-populist-challenge-yves-meny/?isb=9780333970041, inf. z 14.04.2017.

[4] C. Mudde, *The populist radical right: a pathological normalcy, Malmo: Malmo Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) and Department of International Migration and Ethnic Relations (IMER) Malmo University*, Malmo 2008.

[5] R. Dornbusch, S. Edwards, *The Macroeconomics of Populism*, Chicago 1991.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

to doprowadzić do szkód w polityce makroekonomicznej państwa, co z kolei wywołuje kryzys społeczny i gospodarczy[6]. Zatem główne pytanie, które zadają sobie projektanci teorii populizmu politycznego, to: dlaczego obywatele głosują na populistów, skoro w przeszłości przynosiło to szkody w sferze polityki socjalnej. Jak wyjaśnił K. Sonin, obywatele głosują na populistów dlatego, że populiści oferują politykę lewostronną, która charakteryzuje polityków jako przedstawicieli „prostego narodu", zatem głosowanie na polityków prawicowych nie jest możliwe, ponieważ obywatele czują związki polityków lub partii politycznych z elitą gospodarczą (oligarchowie, grupy finansowe i przemysłowe, korporacje międzynarodowe). Paradoksem jest to, że głosowanie na partie populistyczne i polityków powtarza się w każdej kampanii wyborczej. Zatem ma to racjonalne podstawy – obywatele krajów, w których obecne są oczekiwania populistyczne, mogą być niezadowoleni z tego, co się dzieje w tym kraju i nie rozumieją, że przyczynę częstych kryzysów stanowią błędne działania polityków populistów, a nie bogata elita[7]. Wyjaśnienie „populizmu" K. Sonina jest dość niezrozumiałe, dlatego postaram się dostosować dalsze rozważania pod kątem określenia czynników determinujących populizm. Badacz chciał wyjaśnić, że pod względem jakiegokolwiek kryzysu w kraju powstają populistyczne żądania obywateli. Często kryzysy te są zredukowane do komponentu społeczno-gospodarczego, ponieważ partie populistyczne i politycy wykorzystują sytuację i oferują rozwiązania, stosując lewicową politykę społeczno-gospodarczą. Jeśli w społeczeństwie jest wysoki poziom korupcji, lewicowa polityka społeczno-ekonomiczna będzie oferowana przez partie polityczne i polityków po to, żeby uprościć rozwiązywanie problemów społecznych. W tej sytuacji partie populistyczne i społeczeństwo są rozdzielone na dwie grupy – „prosty naród" i elita władzy, którą obwinia się za większość problemów w społeczeństwie. Celem ich działań jest zdobycie poparcia w wyborach, po których prowadzona polityka społeczna i gospodarcza tych partii często zmierza do powstania kryzysu, niemniej jednak ludzie nie przestają na nich głosować. W ten sposób populiści wchodzą do systemu, w którym społeczeństwo żąda szybkiego rozwiązania kryzysu, którego osiągnięcie z kolei jest celem populistów. Członkowie nowej partii politycznej szybko zaczynają oskarżać w dyskusjach partię rządzącą o korupcję i powiązania z bogatą elitą ekonomiczną. Jednak może się też zdarzyć sytuacja, gdy rządząca partia populistyczna znajdzie inne cele, które obwinia o wszystkie problemy społeczeństwa, m.in. problem imigrantów lub grupy etnicznej mieszkającej na terenie kraju lub elit biznesowych (oligarchów albo branże finansowe). Wyjaśnienie oferowane przez badacza K. Sonina nie odpowiada na pytanie, czy długi cykl głosowania ma wpływ na wybór populistów. Co się dzieje w momencie, gdy obywatele przestają głosować na partie populistyczne czy polityków? W pewnym momencie następuje jeszcze większe pogłębienie recesji i kryzysu politycznego w kraju. Sytuacja materialna obywateli, którzy głosowali na populistów, jest gorsza, zaufanie do instytucji państwowych maleje, co z kolei prowadzi do jeszcze większego osłabienia

[6] *Ibidem*.

[7] D. Acemoglu, K. Sonin, G. Egorov, *A political theory of populism*, Cambridge 2011.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

instytucji demokratycznych. Z kolei słabość instytucji demokratycznych jest również czynnikiem determinującym wsparcie populistów w społeczeństwie. Słabe instytucje demokratyczne to te, które nie cieszą się zbytnim zaufaniem ze strony społeczeństwa, co skrzętnie wykorzystują partie populistyczne, upraszczając mechanizm komunikacji z wyborcami. Instytucja wyborów jest wykorzystywana jako narzędzie do bezpośredniego podejmowania decyzji, jednak po zwycięstwie partii populistycznej udział obywateli w podejmowaniu decyzji zostaje ograniczony, aby móc załatwiać wyłącznie własne interesy[8]. O słabości instytucji demokratycznych świadczy również przenikanie do instytutów państwowych wielkiego biznesu i klanów oligarchicznych.

Według teorii populizmu D. Asemohlu, K. Sonina i G. Jegorowa, populizm jest zjawiskiem cyklicznym, którego ważnym czynnikiem powstania jest kryzys gospodarczy i społeczny w kraju. Partie polityczne i politycy skłaniają się ku lewicowej retoryce politycznej w celu uzyskania poparcia społeczeństwa, ale po dojściu do władzy następuje pogłębienie się kryzysu w społeczeństwie. W efekcie obywatele wciąż są gotowi głosować na populistów, ponieważ instytucje demokratyczne są słabe i nie ma innego mechanizmu oddziaływania w celu rozwiązywania problemów społeczeństwa. Dlatego możemy wyróżnić część empiryczną teorii populizmu, którą sugerowali D. Asemohlu, K. Sonin i G. Jegorow. Czynniki społeczno-ekonomiczne są kluczowe we wspieraniu partii populistycznych i polityków, ale tylko wtedy, gdy istnieją oczekiwania populistyczne obywateli. Ważne jest również, aby rozważyć czynniki zaufania do instytucji publicznych, ich skuteczność i podatność na korupcję, a także skłonność do podziału społeczeństwa na dwie grupy walczące – „prosty naród" i „skorumpowana elita rządząca". W tym przypadku możemy postawić hipotezę, że dobrobyt społeczny i gospodarczy wpływa na poparcie dla partii populistycznych i polityków w ciągu pierwszego etapu rozwoju opcji populistycznej. Natomiast na etapie głosowań obywateli na populistów wpływa na ich decyzje wraz z powyżej omówionymi czynnikami, uzupełnionymi jeszcze o inne – odmienne w każdym kraju.

Przykłady powstania populizmu pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w Europie Środkowo-Wschodniej

Czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą teorii populizmu, którą zaproponowali D. Asemohlu, K. Sonina i G. Jegorowa. Zgodnie z tą teorią, warunki społeczno-ekonomiczne mają decydujący wpływ na poziom poparcia dla partii populistycznej, czyli to dobrobyt społeczno-ekonomiczny ludności oddziałuje na populizm w obcym kraju. Dla sprawdzenia tego wpływu dla każdego badanego kraju wzięto pod uwagę następujące wskaźniki społeczno-ekonomiczne, jak: stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, indeks Giniego i środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną pochodzące z PKB[9]. Jednocześnie ze

[8] *Ibidem*.

[9] Indeks Giniego w ekonomice jest wskaźnikiem nierówności społecznej i stosuje się go do liczbowego wyrażania nierównomiernego rozkładu dóbr, zwłaszcza dochodu (np. gospodarstw domowych).

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

względu na to, że nie wszystkie partie populistyczne, które zostały wybrane do badania, mają stały mandat w parlamencie czy też ciągłość działalności politycznej, w celu sprawdzenia wpływu czynników społeczno-ekonomicznych, tj. stopa bezrobocia, poziom dochodów i poziom ubóstwa, wzięto pod uwagę ich wskaźniki w wymiarze regionalnym kraju. Wskaźnikiem, który pokazuje poziom wsparcia partii, jest ranking partii populistycznych na przestrzeni badanego okresu od 2004–2005 do 2015 roku, w zależności od początku aktywności partii na scenie politycznej. W tym przypadku do wyznaczenia siły wpływu omawianych czynników na całokształt działalności partii wykorzystano analizę regresywną. Za pomocą tej metody badano wpływ wskaźników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznych.

Jak już zostało powiedziane powyżej, poziom wsparcia partii populistycznej dla każdego kraju jest zmienną zależną, a czynniki społeczno-ekonomiczne są zmiennymi niezależnymi. W przypadku Polski poziom wsparcia zaprezentowano na przykładzie partii Prawo i Sprawiedliwość, Rumunii natomiast – to ranking partii Wielka Rumunia, Ukrainy – ranking partii Batkiwszczyna, w aspekcie regionalnym ranking Radykalnej Partii Oleha Laszki i BPP „Solidarność".

Polska

Wyniki analizy regresywnej przykładu polskiej sceny politycznej pod kątem wyznaczenia wpływu czynników społeczno-ekonomicznych demonstrują, że współczynnik determinacji dorównuje 0,873, a to oznacza, że 87,3% ogólnej zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej Prawo i Sprawiedliwość określono poziomem protekcjonizmu socjalnego (wydatki państwa na cel socjalny w stosunku do PKB), stopą bezrobocia i poziomem dochodów obywateli Polski. Można zatem zaobserwować silny związek między czynnikami społeczno-ekonomicznymi i poziomem wsparcia partii populistycznej, ze względu na poziom statystycznej znaczności na poziomie 0,002. Jeśli rozpatrywać wpływ każdej oddzielnej niezależnej zmiennej pod kątem wskaźników społeczno-ekonomicznych, to poziom protekcji socjalnej dorównuje współczynnikowi -0,982, co oznacza, że istnieje silny wpływ na zależną przemianę, przy czym w ujemnym znaczeniu, a to dowodzi, że zwiększenie poziomu protekcji socjalnej będzie sprzyjało zmniejszeniu poparcia partii populistycznej. Zmienna niezależna – poziom dochodów – dorównuje znaczeniu współczynnika na poziomie -0,772, co wskazuje na to, że zwiększenie poziomu dochodów również będzie wpływało na zmniejszenie poparcia partii populistycznej. Zmienna zależna to stopa bezrobocia, która dorównuje współczynnikowi 0,509, co wskazuje na umiarkowany wpływ tej zmiennej na poparcie partii populistycznej (tab. 1).

Wyniki analizy regresywnej wskazują na to, że czynniki społeczno-ekonomiczne wpływały na poparcie partii Prawo i Sprawiedliwość w latach 2004–2015, co daje dowód na to, że to dobrobyt ludności warunkuje powstanie populizmu w społeczeństwie polskim. W tym przypadku rzeczywiście populizm wyznacza się czynnikami społeczno-ekonomicznymi, co potwierdza, że teoria populizmu politycznego D. Asemuhlu, K. Sonina i G. Jegorowa objaśnia powstanie populizmu w Polsce na podstawie poziomu

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Tabela 1. Wyniki analizy regresywnej dla Polski

Czynniki[a]						
Model		Czynniki niestandaryzowane		Czynniki standaryzowane	t	WP*
		B	Granica błędu	Beta		
1	(Stały)	72,866	11,350		6,420	0,000
	Protekcjonizm Socjalny	-2,095	0,600	-0,759	-3,494	0,007
2	(Stały)	81,619	9,872		8,267	0,00
	Protekcjonizm socjalny	-2,880	0,585	-1,043	-4,926	0,001
	Stopa bezrobocia	0,595	0,248	0,509	2,402	0,043
3		98,239	9,967		9,856	0,000
	Stopa bezrobocia	-2,712	0,453	-0,982	-5,982	0,001
	(Stała)	1,361	0,354	1,163	3,846	0,006
	Protekcjonizm socjalny					
	Poziom dochodów	-5,313	2,070	-0,772	-2,566	0,037

[a] Zależna zmienna: ranking partii Prawo i Sprawiedliwość.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/data/database, GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-oraz-stopa-bezrobocia-wg-wojewodztw-podregionow-i-powiatow---styczen-grudzien-2002-r,2,1.html (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/poland/gini-index-wb-data.html (indeks Giniego), Electoral Geography of Poland (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

dobrobytu socjalnego ludności. Ciekawe również jest znaczenie zmiennej protekcjonizmu socjalnego, ponieważ ujemny jej wynik pokazuje, że w warunkach wzrostu wydatków na wypłaty socjalne obywatele Polski będą w mniejszym stopniu wspierać partię populistyczną i przeciwnie. W takim wypadku zwiększenie świadczeń socjalnych nie będzie stwarzało zagrożenia. Obywatele będą zwiększali swoje oczekiwania co do późniejszego zwiększenia wydatków socjalnych. Jednak to może tłumaczyć fakt, że w Polsce w okresie przeprowadzania radykalnych reform protekcjonizm zarówno społeczny, jak i państwowy gwałtownie zmalał, ponieważ reformatorzy kierowali się linią liberalną, która przewiduje obniżenie obciążenia budżetu zbyt wysokimi świadczeniami socjalnymi i państwową kuratelą. Stąd protekcjonizm socjalny mimo wszystko nie powrócił do poprzedniego poziomu – zdarzyły się jedynie pewne krótkotrwałe skoki;

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

ogólnie rzecz biorąc, systematycznie się zmniejszał, zaczynając od 2011 do 2016 roku, co również może wyjaśniać aktywizację oczekiwań populistycznych ludności Polski, które uwarunkowały wsparcie partii populistycznej[10]. Jednocześnie wyjaśnienie wpływu poziomu dochodów obywateli i stopy bezrobocia na poparcie partii populistycznej polega na tym, że poziom dochodów jest decydujący dla dobrobytu, toteż jego zmniejszenie doprowadza do odczucia kryzysu, co będzie sprzyjało powstaniu populizmu i głosowaniu na partie populistyczne. Zgodnie z teorią populizmu, powstaje on w warunkach kryzysu. Stopa bezrobocia jest nierozwiązanym problemem dla polskiego społeczeństwa, ponieważ głównymi jego czynnikami były radykalne reformy, w szczególności prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych i masowe zwolnienia, a także nierównomierność rozwoju regionów Polski, związana z rozmieszczeniem obiektów przemysłowych, w których mieszkańcy mogli znaleźć pracę. Należy również odnotować, że aktywność pracodawców jest skupiona wokół stolicy i dużych miast. W efekcie bezrobotni obywatele odczuwają niesprawiedliwość, co skłania ich do głosowania na partie populistyczne.

Liberalny kurs reform, który sprzyjał odnowieniu i rozwojowi gospodarki w Polsce na początku transformacji kraju, przyczynił się zarazem do powstania wielu nierozstrzygniętych problemów. Są to w szczególności kwestie bezrobocia i systemu świadczeń społecznych. Co więcej, gwałtowna liberalizacja gospodarcza Polski nie odpowiadała zmiennej wartości wyznawanych przez obywateli, toteż w ciągu całego okresu niepodległości Polski istniały i istnieją oczekiwania populistyczne, uwarunkowane czynnikami społeczno-ekonomicznymi, co z kolei determinuje poparcie dla partii populistycznych. Istnieją jednak pewne przesunięcia w kierunku akceptacji gospodarki liberalnej, widać to w protestach przeciw niektórym działaniom partii Prawo i Sprawiedliwość, które są dowodem dostrzeżenia przez pewną grupę ludzi zagrożenia dla gospodarki państwa w populizmie partii.

Czynniki społeczno-ekonomiczne determinują zatem populizm w polskim społeczeństwie, co zgadza się także z teorią populizmu politycznego D. Asemuhlu, K. Sonina i G. Jegorowa. Znaczenie dla powstania populizmu mają także kwestie nacjonalizmu, imigrantów i zachowania polskiej identyczności, jednakże to czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą dla powstania tego nurtu. Co więcej, radykalne reformy, które sprzyjały rozwojowi gospodarki Polski na początku transformacji, nie zostały zakończone do czasów współczesnych, co także miało wpływ na rozszerzenie się tego prądu politycznego, który stał się stałym elementem polityki polskiej. Jednocześnie kurs liberalny, który na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku przewidywał zmniejszenie obciążenia gospodarki na wydatki socjalne, sprzyjał temu, że im mniejsze były świadczenia społeczne, tym bardziej wzrastały nastroje populistyczne oraz poparcie dla partii populistycznych.

[10] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1& language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Rumunia

Wyniki analizy regresywnej pod kątem wpływu czynników społeczno-ekonomicznych na powstanie populizmu w Rumunii wskazują na to, że współczynnik determinacji dorównuje 0,737 na poziomie znaczności 0,05. To oznacza, że 73,7% zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej Wielka Rumunia jest określone czynnikami społeczno-ekonomicznymi, w szczególności takimi, jak protekcjonizm społeczny (wydatki państwa na sferę społeczną) i poziom dochodów obywateli oraz indeks Giniego (różnica w dochodach między bogatymi a biednymi). Jeśli rozpatrzeć wpływ każdej zmiennej niezależnej, to protekcjonizm społeczny dorównuje współczynnikowi 0,756. To wskazuje na silny związek między poziomem wsparcia partii populistycznej a wydatkami państwa na świadczenia socjalne. Wskaźnik poziomu dochodów ludności dorównuje współczynnikowi 0,789, a indeks Giniego – współczynnikowi -0,608 (tab. 2). To potwierdza istnienie w społeczeństwie Rumunii dotychczas nierozstrzygniętych kwestii, takich jak ubezpieczenie społeczne i stabilność gospodarki. Znaczna część ludności Rumunii żyje w stanie ubóstwa. Jak widać w tabeli 2, poziom ubóstwa od 2004 roku się obniżał, lecz do tej pory pozostaje na wysokim poziomie – 39% ludności znajdują się w stanie ubóstwa[11].

Tabela 2. Wyniki analizy regresywnej dla Rumunii

Model		Czynniki[a] niestandaryzowane		Czynniki standaryzowane	t	WP*
		B	Granica błędu	Beta		
1	(Stały)	-16,886	6,130		-2,755	0,020
	Poziom dochodów	3,085	0,844	0,756	3,657	0,004
2	(Stały)	-66,449	21,509		-3,089	0,013
	Poziom dochodów	5,843	1,356	1,433	4,308	0,002
	Protekcjonizm socjalny	2,021	0,852	0,789	2,371	0,042

[a] Zależna zmienna: ranking partii Wielka Rumunia.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/data/database (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/romania/gini-index-wb-data.html, (indeks Giniego), Electoral Geography of Romania (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

[11] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Zatem poparcie partii populistycznej wśród ludności rumuńskiej było naturalne, ponieważ warunki społeczno-ekonomiczne stwarzały oczekiwania populistyczne – im więcej partia manipuluje problemem niskiego poziomu życia obywateli, wskazując na to, że to obóz władzy oraz węgierska mniejszość narodowa są przyczynami ekonomicznej i społecznej niestabilności Rumunii, tym bardziej sprzyja to jej poparciu. Jednak zaczynając od 2008 roku, partia polityczna utraciła możliwość wejścia do parlamentu Rumunii wskutek gwałtownego spadku rankingu. Można to wyjaśniać tym, że w społeczeństwie istnieją oczekiwania populistyczne, niemniej jednak zaufanie do partii, która nie dotrzymuje obietnicy w kwestii rozwiązania problemów społeczno-ekonomicznych, spada na tle retoryki populistycznej eksprezydenta Rumunii Traiana Băsescu. Od 2004 do 2014 roku piastował on urząd prezydenta i posługiwał się retoryką populistyczną, która dotyczyła polityki społeczno-ekonomicznej, w szczególności w kwestii dochodów obywateli i nierówności tych dochodów. W wyniku tego partia populistyczna Wielka Rumunia mogła stracić pozycję w rankingu, lecz na tle ogólnego trendu istnienia oczekiwań populistycznych ludności i retoryki Băsescu w stronę polityki socjalnej wpływ czynników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznej się utrzymał[12]. Ze względu na silny wpływ wskaźników poziom dochodów i indeks Giniego można stwierdzić, że czynniki społeczno-ekonomiczne są podstawą powstania populizmu w Rumunii. Szczególnie współczynnik determinacji indeksu Giniego jest ujemny, co wskazuje na zwiększenie indeksu, co z kolei oznacza zwiększenie różnicy między dochodami bogatych i biednych oraz w konsekwencji zwiększenie poparcia partii populistycznej[13].

W tabeli 2 można wyczytać wynik zmniejszenia indeksu Giniego, co oznacza zmniejszenie różnicy między dochodami bogatych i biednych, co z kolei skutkuje zmniejszeniem poparcia dla partii populistycznej, niemniej jednak poziom dochodów ludności ma wpływ na poparcie populizmu, stąd poziom ubóstwa wskazuje na to, że dochody nie odpowiadają wysokiemu poziomowi dobrobytu.

Zatem w przypadku Rumunii czynniki społeczno-ekonomiczne wpływają na powstanie populizmu. To potwierdza teorię populizmu D. Asemohlu, K.Sonina i G. Jegorowa. Jednak, jeśli spojrzeć na protekcjonizm socjalny w Rumunii, to zaczynając od 2004 roku, można zauważyć zwiększenie wielkości budżetu na zakres socjalny. To spowodowało poparcie dla partii populistycznej, ponieważ obywatele w celu podwyższenia swojego dochodu polegali na zwiększeniu wypłat socjalnych. Jednak od 2009 roku trwa obniżenie kosztów, natomiast spadek poparcia dla partii populistycznej nie zachodzi[14]. W takim przypadku ci obywatele, którzy liczyli na to, że partie, które będą proponowały zwiększenie wypłat socjalnych, otrzymają wysoki ranking, się zawiedli.

[12] *Electorial Geography of Romania*, https://www.electoralgeography.com/new/ru/category/countries/r/romania, inf. z 14.08.2016.

[13] *The World Bank. GINI indeks*, http://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI, inf. z 14.04.2017.

[14] *Eurostat Social Protectional*, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1, inf. z 14.04.2017.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Oczywiste staje się to, że w planie społeczno-ekonomicznym Rumunia zaczyna odchodzić od głosowania na populistów; partia Związek Socjalno-Liberalny, która sformowała rząd, przeprowadza szybkie reformy ekonomiczne, co umożliwia rozwój gospodarki, co z kolei wpływa na zwiększenie dochodów obywateli i zmniejszenie stopy bezrobocia. Partia nie przeprowadza populistycznej polityki ekonomicznej, a obywatele na tle polepszania warunków społeczno-ekonomicznych zrezygnowali z głosowania na populistów. Jednak dla ostatecznego potwierdzenia tej tezy należy jeszcze sprawdzić wpływ czynników politycznych na powstanie populizmu w Rumunii.

Ukraina

Wyniki analizy regresywnej w kwestii wpływu czynników społeczno-ekonomicznych na powstanie populizmu demonstrują, że współczynnik determinacji dorównuje 0,530 na poziomie znaczności 0,01, a to oznacza, że 53% zmienności poziomu wsparcia partii populistycznej określają czynniki społeczno-ekonomiczne. W szczególności taki wskaźnik, jak poziom dochodów ludności, przedstawia współczynnik determinacji na poziomie 0,78, co mówi o silnym związku między poziomem dochodów a rankingiem partii populistycznej Batkiwszczyna (tab. 3).

Tabela 2. Wyniki analizy regresywnej dla Ukrainy

Czynniki[a]						
Model		Czynniki niestandaryzowane		Czynniki standaryzowane	t	WP*
		B	Granica błędu	Beta		
1	(Stały)	-14,573	10,744		-1,356	0,208
	Poziom dochodów	0,320	0,100	0,728	3,188	0,011

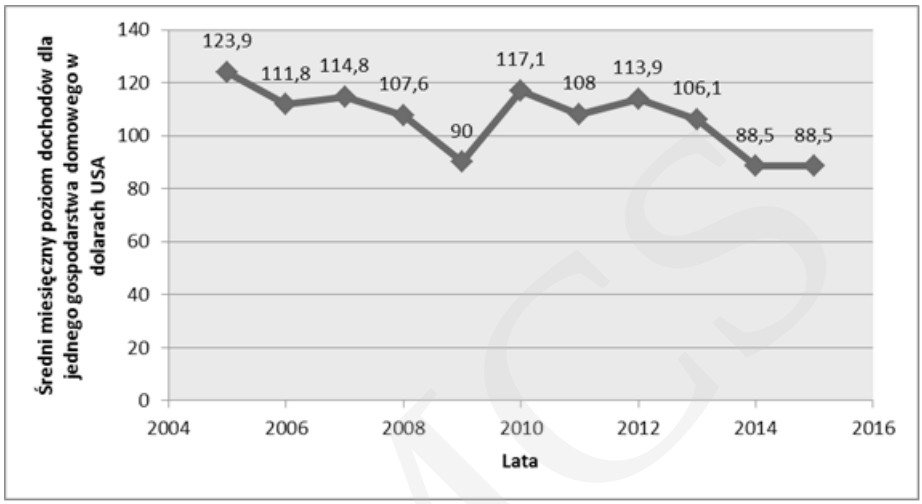
[a] Zależna zmienna: ranking partii Batkiwszczyna.

*WP – współczynnik prawdopodobieństwa.

Źródło: Opracowanie własne autora na podstawie danych Ukrstat, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html, Рахункова палата України, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561 (stopa bezrobocia, poziom względnego ubóstwa, poziom dochodów obywateli na jedną osobę, środki państwowe przeznaczone na politykę socjalną w stosunku do PKB) oraz Trading Economics, https://tradingeconomics.com/ukraine/gini-index-wb-data.html, (indeks Giniego), Electoral Geography of Ukraine (ranking partii) przez analizę regresywną w programie statystycznym SPSS.

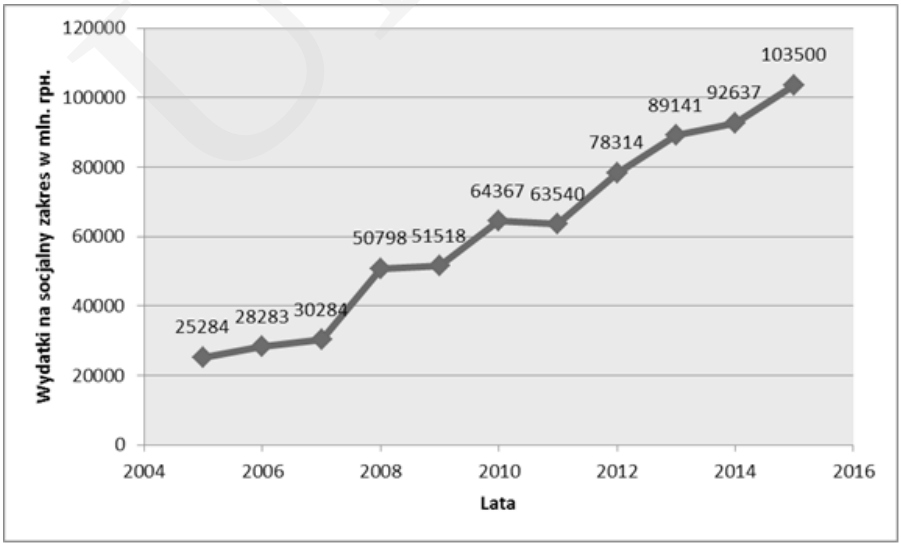
Wyjaśnieniem wpływu poziomu dochodów na poparcie partii populistycznej może być to, że Ukraina, zaczynając od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, znajduje się w kryzysie ekonomicznym, którego nie rozwiązał żaden z rządów. Wzrost dochodów obywateli ukraińskich odbywał się na podstawie zwiększenia wypłat socjalnych, co można zobaczyć na wykresie 1.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Wykres 1. Poziom dochodów ludności Ukrainy[15].

W trakcie rządów Julii Tymoszenko, Mykoły Azarowa zwiększono wydatki na cele socjalne, co powołało wzrost dochodów obywateli (wyk. 2).

Wykres 2. Wydatki budżetu Ukrainy na cele socjalne[16].

[15] *The World Bank database of Ukraine*, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?-source=2&country=UKR, inf. z 14.04.2017.

[16] *Рахункова палат України*, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561, inf. z 14.04.2017

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Zarówno Julia Tymoszenko, jak i Mykoła Azarow zwiększyli wydatki socjalne w celu utrzymania rankingu swoich partii[17]. Zatem dochody ludności Ukrainy, których znaczną część zajmują wypłaty socjalne, decydują o poparciu dla partii populistycznej albo tych partii, które proponują zwiększenie wydatków socjalnych. Powstaje sytuacja zwiększenia wydatków socjalnych, co może doprowadzić do powstania zjawiska, o którym pisał ukraiński socjolog Jewhen Hołowacha. Powstanie warstwy „socjalnych utrzymanków" jest związane z tym, że każdy z rządów Ukrainy przeprowadza populistyczną politykę ekonomiczną, co oznacza zwiększenie wydatków na zakres socjalny, lecz bez realnego wzmacniania rozwoju gospodarki[18]. W efekcie warstwa społeczeństwa pozostająca na utrzymaniu socjalnym będzie zawsze popierała partię populistyczną, ponieważ partia proponuje zwiększenie wydatków socjalnych. Jeśli popatrzeć na wydatki socjalne, zaczynając od 2004 roku, to można zauważyć ich wzrost, co negatywnie wpływa na rozwój gospodarki Ukrainy[19]. W wyniku tego powstają oczekiwania populistyczne co do zwiększenia tych wydatków, a to z kolei doprowadza do podwyższenia rankingu partii populistycznej Batkiwszczyna. Partia zaproponowała podwyższenie świadczeń socjalnych, nie zważając na to, że w 2014 roku doszło do spadku jej poparcia z powodu niezdolności rządu do przeprowadzenia reform, na co wpływ miał kryzys socjalny i ekonomiczny, który powstał po 2013 roku w obliczu wojny. Mogli oni liczyć na swój stały elektorat, tj. poparcie warstw społeczeństwa, będących „socjalnymi utrzymankami", gotowych poprzeć dowolną inicjatywę partii populistycznej w temacie zwiększenia świadczeń socjalnych, nie zważając na wcześniejszą działalność partii.

Ranking Partii Radykalnej Laszki jest budowany na innych czynnikach niż społeczno-ekonomiczny, ponieważ partia weszła do parlamentu dopiero w 2014 roku. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku zarówno partii BPP „Solidarność", jak i partii Blok Opozycyjny, które nie przejawiają retoryki populistycznej, kierunkiem ich retoryki ogólnej jest rozwiązanie kwestii politycznych, w szczególności zakończenie konfliktu na Donbasie, a dopiero w dalszej kolejności zwiększenie wydatków socjalnych. Czynniki polityczne zostaną pominięte w niniejszym omówieniu.

Wyniki regresywnej analizy pokazują, że w przypadku Radykalnej Partii Laszki współczynnik determinacji dorównuje 0,68, a to oznacza, że 68% zmienności poziomu poparcia partii populistycznej określono czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Można wysnuć wniosek, że kryzys ekonomiczny w 2014 roku i konflikt wojskowy sprzyjał temu, by ludzie wspierali retorykę partii populistycznej, która proponuje szybkie rozwiązanie problemów. Co więcej, wyjaśnieniem podwyższenia miejsca w rankingu partii może być istnienie w społeczeństwie „socjalnych utrzymanków", którzy oczekują podwyższenia wypłat socjalnych.

[17] *Тимошенко підвищила пенсії*, http://gazeta.ua/articles/politics/_timoshenko-pidvischila-pensiyi/240376, inf. z 14.04.2017.

[18] Є. Головаха, *Масові субсидії породжуватимуть покоління утриманців*, http://tyzhden.ua/Politics/161945, inf. z 14.04.2017.

[19] *Рахункова палат України*, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/16748561, inf. z 14.04.2017.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

W przypadku partii BPP „Solidarność" wyniki analizy regresywnej wskazują na to, że żadnego związku między rankingiem partii i wskaźnikami społeczno-ekonomicznymi, tj.: stopa bezrobocia, poziom dochodów i poziom ubóstwa, nie ma. Zatem ludność kierowała się innymi motywami głosowania na partię, m.in. czynnikami politycznymi, które również wskazują na to, że retoryka populistyczna partii otrzymała wsparcie dzięki deklaracji rozwiązania kwestii konfliktu na Donbasie i innych problemów politycznych.

Przypadek Ukrainy w kontekście wpływu wskaźników społeczno-ekonomicznych na poparcie partii populistycznych wskazuje na to, że poziom dochodów i zwiększenia wydatków socjalnych od początku uzyskania niepodległości Ukrainy stwarza korzystne warunki dla powstania populizmu. W takiej sytuacji poziom dochodów nieuchronnie się obniża, ponieważ inflacja zmniejsza realny dochód obywateli, a świadczenia socjalne stanowią ćwierć dochodów ludności Ukrainy. Jest to znaczący wpływ do zabezpieczenia dobrobytu ludności, która jest zainteresowana zwiększeniem świadczeń socjalnych.

Podsumowując, czynniki społeczno-ekonomiczne wpływają na powstanie populizmu w trzech badanych krajach, jednak każdy przypadek demonstruje swój model wpływu tych czynników. Dla Polski ważną rolę odgrywa kwestia świadczeń socjalnych, w szczególności ich zmniejszenie, a także problem bezrobocia, który dotychczas nie został w całości rozwiązany. W niektórych regionach w latach 2002–2018 stopa bezrobocia Polski wahała się od 12,2% do 22%[20]. Jednak wszystko opiera się na tym, że wydatki socjalne w liberalnym modelu gospodarki, który obrała Polska podczas przeprowadzenia szybkich reform ekonomicznych, się zmniejszały. Doprowadziło to do powstania oczekiwań populistycznych ludności, która odczuwa kryzys bezrobocia i dochodów. Sprzyjało to dojściu do władzy partii populistycznej Prawo i Sprawiedliwość, gdyż zaproponowała ona zwiększenie świadczeń socjalnych. Jednocześnie taki przypadek miał miejsce już w latach 2006–2008, kiedy partia Prawo i Sprawiedliwość oraz partia Samoobrona, prowadząc populistyczną politykę ekonomiczną, wytworzyły częściowy kryzys ekonomiczny, przez co następne wybory wygrała partia Platforma Obywatelska, która sprzyjała rozwojowi gospodarki. Partia zmniejszała wydatki socjalne, w wyniku czego wytworzyły się oczekiwania populistyczne w temacie zachowania albo zwiększenia wypłat socjalnych dla ludności. Zatem zwiększenie świadczeń socjalnych i poziomu dochodów w Polsce będzie gwarancją zmniejszenia poziomu wsparcia partii populistycznej.

W przypadku Rumunii czynniki społeczno-ekonomiczne również odgrywają znaczącą rolę w powstaniu populizmu, pomimo że partia populistyczna Wielka Rumunia już nie weszła do parlamentu i w swoim programie wykorzystuje retorykę nacjona-

[20] Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów w latach 2002-2018 (GUS), https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/bezrobotni-oraz-stopa-bezrobocia-wg-wojewodztw-podregionow-i-powiatow---styczen-grudzien-2002-r,2,1.html, inf. z 09.06.2018.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

listyczną. Czynnik zwiększenia wydatków socjalnych również wpływa na powstanie populizmu. W przypadku Rumunii zwiększenie świadczeń socjalnych wywoływało zwiększenie poparcia partii populistycznej, ponieważ poziom dochodów ludności nie jest wysoki. Ponad 39% obywateli znajduje się na granicy ubóstwa, toteż stałe proponowanie przez partie populistyczne podwyższania wydatków socjalnych, bez realnego rozwoju gospodarki, doprowadziło do późniejszego wzrostu oczekiwań świadczeń socjalnych ze strony państwa dla obywateli[21]. Wpływ na taki stan rzeczy miał także wynik wskaźnika indeks Giniego, według którego wzrost dystansu między dochodami bogatych i biednych spowodował zwiększenie wsparcia partii populistycznej Wielka Rumunia, i retoryka populistyczna prezydenta Traiana Băsescu, który do końca swojej ostatniej kadencji wspierał nastroje populistyczne. W 2012 roku nastąpiły zmiany w społeczeństwie rumuńskim i partia Związek Socjalno-Liberalny, która sformowała rząd, rozpoczęła reformy ekonomiczne, co spowodowało co prawda obniżenie wydatków socjalnych, ale i rozwój gospodarki kraju. W wyniku tego poparcie partii Wielkiej Rumunii spadło do minimum, tak samo jak poparcie dla eksprezydenta T. Băsescu; ludność wraz z rozwojem gospodarki zwiększa swoje dochody oraz siłę nabywczą.

W przypadku Ukrainy czynniki społeczno-ekonomiczne również odegrały kluczową rolę, ponieważ główny problem – zmniejszenie dochodów ludności – sprzyja wspieraniu partii populistycznej. Co więcej, na Ukrainie od lat dziewięćdziesiątych XX wieku odbywa się stałe zwiększenie wydatków socjalnych, co stworzyło grupę społeczną „socjalni utrzymankowie", którzy gotowi są wpierać dowolną partię populistyczną, która zaproponuje zwiększenie świadczeń socjalnych. Jednocześnie takie zachowanie objaśnia się tym, że świadczenia socjalne są głównym źródłem dochodów ludności ukraińskiej, a realny poziom dochodów zmniejsza się przez inflację. Ważnym czynnikiem jest również determinant polityczny, jak w przypadku BPP „Solidarność", która zapowiedziała szybkie rozwiązanie konfliktu zbrojnego i powrót okupowanych przez Rosję terytoriów.

Streszczenie: Podstawową przyczyną rozwoju populizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej są czynniki społeczno-ekonomiczne. W krajach takich, jak Ukraina i Polska, mieszkańcy, przyzwyczajeni do protekcjonizmu państwowego, są szczególnie podatni na populizm. W przypadku Polski obniżenie świadczeń socjalnych powoduje wzrost pupulizmu, podczas gdy na Ukrainie przeciwnie – to zwiększenie świadczeń socjalnych prowadzi do wzrostu pupulizmu. W Rumunii taki wpływ czynników społeczno-ekonomicznych zmniejszył się dzięki przeprowadzonym reformom ekonomicznym oraz rozwojowi gospodarki. Nie oznacza to, że w Rumunii jest wyższy poziom rozwoju gospodarczego niż w Polsce lub na Ukrainie, lecz jedynie to, że kluczową rolę w powstaniu populizmu odegrały tam czynniki polityczne. Czynniki społeczno-ekonomiczne są zatem podstawą do powstania populizmu w krajach Europy

[21] Eurostat: People at risk of poverty or social exclusion, http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=sdg_01_10&language=en, inf. z 09.06.2018.

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

Środkowo-Wschodniej. Co więcej – niezależnie od ekonomicznego czy politycznego stopnia rozwoju kraju, gdyż ludność w takich krajach, jak Ukraina i Polska, kieruje się kwestią protekcjonizmu państwowego w kwestii świadczeń społecznych. Dla Rumunii wpływ wskaźników społeczno-ekonomicznych na wzrost populizmu zmalał po przeprowadzeniu reform ekonomicznych, co doprowadziło do rozwoju gospodarki. Dowolne przemiany społeczno-ekonomiczne we wszystkich krajach będą wpływały na późniejsze istnienie oczekiwań populistycznych ludności, co prowadzi do wzrostu populizmu, nawet jeśli czynnikami pierwszymi populizmu będą czynniki polityczne.
Słowa kluczowe: populizm, Europa Środkowo-Wschodnia, partie populistyczne, protekcjonizm państwowy, ekonomika populizmu

The rise of populism in Central and Eastern Europe: analysis of social-economic factors

Abstract: Social-economic factors in the countries of Central and Eastern Europe are the basis for the emergence of populism. It was investigated that in the countries such as Ukraine and Poland, the population, accustomed to state protectionism, are particularly vulnerable to populism. In the case of Poland the reduction of social benefits results in increased populism whereas in Ukraine it works the opposite way – an increase in social services would lead to increased social populism. In Romania, such an impact of social-economic factors decreased as a result of the introduced economic reforms and development of the country's economy in general. This does not mean that Romania is better economically developed than Poland or Ukraine. The example of Romania only demonstrates that political factors were of the key importance for the rise of populism. Social-economic factors are therefore the basis for the emergence of populism in the countries of Central and Eastern Europe. Moreover, it happens regardless of the economic or political degree of development of the country because people in countries such as Ukraine and Poland are guided by the issue of state protection when it comes to social benefits. For Romania, the impact of social-economic indicators on populism declined after the introduction of economic reforms, which ultimately led to the development of the economy. In fact, various social-economic transformations in all countries will affect the later existence of populist expectations leading to a rise in populism, even if the political factors will be the primary drivers of populism.
Keywords: populism, Central and Eastern Europe, populist parties, state protectionism, economics of populism

Рост популизма в Центральной и Восточной Европе: анализ социально-экономических факторов

Аннотация: Основной причиной роста популизма в странах Центрально-Восточной Европы являются социально-экономические факторы. В таких странах как Украина и Польша жители склонны к государственному протекционизму и особенно податливы на популизм. В случае Польши снижение социальных расходов влечет рост популизма, тогда как в случае Украины наоборот – увеличение социальных расходов ведет к росту популизму. В Румынии такое влияние общественно-экономических факторов уменьшилось благодаря проведенным экономическим реформам. Но это не означает, что в Румынии высший уровень экономического развития, чем в Польше или в Украине, там всего лишь ключевую роль в возникновении популизма сыграли

Pobrane z czasopisma Wschód Europy **http://journals.umcs.pl/we**
Data: 19/11/2026 04:30:03

политические факторы. Следовательно, общественно-экономические факторы есть основанием к возникновению популизма в странах Центрально-Восточной Европы. Более того, независимо от экономического или политического уровня развития страны, население в таких странах как Украина и Польша руководствуется вопросом государственного протекционизма в области социальных расходов. Для Румынии такое влияние социально-экономических показателей на рост популизма уменьшилось на фоне проведения экономических реформ, что привело к развитию экономики. Но произвольные социально-экономические изменения во всех странах будут влиять на более позднее существование популистских ожиданий населения, что приведет к росту популизма, даже если начальными факторами популизма будут факторы политические.
Ключевые слова: популизм, Центрально-Восточная Европа, популистские партии, государственный протектционизм, экономика популизма

Bibliografia

Monografie i artykuły

Acemoglu D., Sonin K., Egorov G., *A political theory of populism*, Cambridge 2011.
Canovan M., *Populism*, New York 1981.
Dornbusch R., Edwards S., *The Macroeconomics of Populism*, Chicago 1991.
Ionescu G., *Populism: Its Meanings and National Characteristics*, London 1969.
Mudde C., *The populist radical right: a pathological normalcy*, Malmo: Malmo Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) and Department of International Migration and Ethnic Relations (IMER) Malmo University, Malmo 2008.

Źródła internetowe

Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat
Mény Y., http://www.palgrave.com/page/detail/democracies-and-the-populist-challenge-yves-meny/?isb=9780333970041
The World Bank, http://www.worldbank.org
Tranding economics, https://tradingeconomics.com
Газета «Дзеркало тижня», http://dt.ua
Журнал Тиждень, http://tyzhden.ua
Рахункова палата України, http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index